

Harcsa István: **Andorka Rudolf írásai a Statisztikai Szemlében** ¹

Andorka Rudolfnak a Statisztikai Szemlével való kapcsolatát párját ritkítónak tekinthetjük, hiszen kevés olyan szerzőt ismerünk, akinek közel háromszáz írása jelent meg egyetlen folyóiratban.

Egykori munkatársaként és tanítványaként tudtam, hogy Andorka Rudolfot a Statisztikai Szemle „házaszerzőként” tiszteli, - hiszen 1962-től 1983-ig a KSH volt a munkahelye, - ám engem is meglepett ez a számosság, amikor a megtisztelő felkérés alkalmából kézbe vettem életművének a Statisztikai Szemlében közölt írásait. Úgy vélem, hogy nem csökkentem Andorka Rudolf kétségtelen érdemeit azzal a megállapítással, hogy ezen írások gazdagsága jelentős részben a KSH-ra akkor igen jellemző inspiráló légkörből fakadt. Ezért e különös, - nevezetesen a szerző és a szerkesztőség közötti kapcsolat – jobb megértése érdekében célszerűnek tűnik rövid betekintést nyújtani a KSH-beli évekre, amelyen belül a 70-es éveket ma már „szakmai aranykornak” tekintik.

A KSH-beli évek. A Statisztikai Szemle szerepe a tudományos láncolatban.

Andorka Rudolf tudományos pályája a KSH-ból indult, miután 1962-ben először részfoglalkozásúként kapott állást a Hivatal könyvtárában, majd 1963-tól átkerült a KSH Népeségstudományi Kutató Intézetébe. Ekkor ismerkedett meg – többek között - a könyvtárban dolgozó Bibó Istvánnal és Szelényi Ivánnal. Sok kiváló szakember környezetében – a Péter György által vezetett KSH – sajátos „intellektuális szigetet” jelentett, ahol a rendszer korlátai között még megengedett kritikai légkör volt a jellemző.

1970-ben – Illés János vezetésével - létrehozták a Társadalomstatisztikai főosztályt, ahol az egyik osztálynak Andorka Rudolf, a másikkak Cseh-Szombathy László volt a vezetője.

A KSH-beli évek a műhelyteremtés jegyében teltek el, hiszen a korabeli társadalomstatisztika együtt fejlődött a hazai empirikus szociológiával. Mindezt alapvetően, - a társadalomstatisztika két meghatározó személyiségének, - Andorka Rudolfnak és Cseh-Szombathy Lászlónak a tudományos konferenciákon való aktív szereplése, nemzetközi ismertsége alapozta meg, amelynek révén nagyon sok külföldi társadalomtudományos intézettel kerültek kapcsolatba. E tevékenységük révén megismertek a társadalomtudományi szakirodalom jeles szerzőivel, és ily módon első kézből kapták meg a legfrissebb tudományos eredményeket közreadó műveket.

A KSH könyvtára – élén az akkori igazgatóval, Dányi Dezsővel – igyekezett kamatoztatni Andorka sokirányú érdeklődését és a tudományos világ vérkeringésében való aktivitását, és ennek keretében a könyvtár „külsős beszerzőjének” tekintették, ily módon a tudományos könyvek sokaságát hozta be, vagy ajánlotta megvásárlásra a könyvtárnak. Ennek kapcsán feltétlenül érdemes megemlíteni, hogy szinte mindennap beugrott – ha rövid időre is - a könyvtárba, hol az általa gyorsan átolvasott kötetekkel, amelyeket újabakra cserélt, hol az olvasóterembe. Ám ugyanígy gyakori vendége volt a Szemle szerkesztőségének, ahol az akkori főszerkesztővel, - Gyulay Ferencsel, - ám a szerkesztőség többi munkatársával is, – nagyon jó, kollegális kapcsolatban volt.

A könyvbiztosításokat követően pedig gyakorta ő volt az, aki megismertette a Statisztikai Szemle olvasóival az éppen aktuális tudományos művek főbb mondanivalóját. E zárt rendszerűnek is tekinthető „tudományos láncolat” eredményeként került közlésre több mint

¹ Az írás a Statisztikai Szemle által 2009 október 19-én szervezett konferenciára készült.

240 ismertetés, amelyeknek külön érdeme az, hogy többnyire elsőként ismertetett meg a hazai olvasókkal egy-egy elsőrangú közgazdasági, demográfiai, vagy szociológiai témájú írást.

Ez a tudományos láncolat aztán kiegészült a műhelybeszélgetések sorozatával, ahol számos alkalommal a téma legjobb hazai szakértőinek részvételével került megvitatásra egy-egy fontosabb tudományos kérdés, vagy éppen egy-egy nagyhatású, frissen piacra került mű. Mindez a klasszikus interdiszciplinaritás jegyében szerveződött, hiszen – a témától függően – hol a közgazdasági, ökonometriai, hol a társadalomtörténész, vagy szociológus, hol pedig a demográfiai, vagy néprajzos szakma képviselői vettek részt ezeken a diskurzusokon.

Ez a tevékenység nem volt öncélú, mert ezek a szakirodalmi viták, az ott tanulmányozott elméleti-módszertani megközelítések alapozták meg a főosztály későbbi empirikus vizsgálatait. Mindezt azért szükséges hangsúlyozni, mert egy folyóiratnak, különösen olyannak, amely mögött kiterjedt adatgyűjtési apparátus húzódik meg, igen fontos inspiráló szerepe lehet a szakmai élet felpezsdítésében. Természetesen ehhez szükséges a másik fél, – a hivatal - megfelelő hozzáállása is, hiszen jól tájékozott elemző, módszertani szakemberek hiányában nem működtethető sem a tudományos láncolat, sem a módszertanilag kellően megalapozott statisztikai tevékenység.

Könyv-és folyóirat ismertetések

Az ismertetések tematikája nagyon változatos volt, és érdemes a fontosabbakat megemlíteni annak illusztrálására, hogy milyen alapvető művek szerepeltek a listán.

Kezdetben – elsősorban a 60-as években - *a közgazdasági, ökonometriai tárgyú ismertetések* kerültek előtérbe, és a több tucat mű közül csak néhányat emelünk ki:

- Oskar Lange: Az újratermelés és a felhalmozás elmélete
- Oskar Lange: Az optimális döntések. A programozás elvei.
- Richard Stone: Az idényszerűség kiegyenlítésének modelljei
- Wl. Sadowski: A gazdasági növekedés ökonometriai modellje
- Robert Frisch: Makroökonómiai döntési modellek
- R. J. Ball: A gazdasági növekedés Cambridge-i modellje
- J. Tinbergen: A világgazdaság alakítása
- J. E. Meade: A gazdasági növekedés neoklasszikus elmélete
- Z. Pawlowski: Az ökonometriai költségelemzés modelljei

Bár pályafutása elejétől kezdve behatóan foglalkozott a népesedési kérdésekkel, sőt e tárgyban – külföldi kiadó felkérésére – alpműveket is írt, először angol nyelven, ám miután e témakörben konfliktusa támadt munkahelyének egyik vezetőjével, ezért viszonylag kevés népesedési tárgyú művet ismertetett, azok is jobbára a modellezéssel voltak összefüggésben. (Pl. R. Stone: Demográfiai mérlegrendszer és modellalkotás, W. A. Reinke: Az operációkutatás szerepe a népesedéstervezésben.)

Sőt, amint az a későbbiekből is kiderül majd, a Statisztikai Szemlében az említett konfliktus miatt népesedési tárgyú cikket sem jelentetett meg, ezért csupán a történeti jellegű, családrekonstrukciós vizsgálatainak az eredményeiről lehetett olvasni. E módszert a francia kutatóktól vette át, amelynek a lényege az, hogy a korabeli születési anyakönyvek alapján próbálták meg rekonstruálni a családok népesedési történetét.

A 70-es évek elején - még a világgazdaságban megjelenő olajválság előtt – számos szerző érzékelte, hogy a *dinamikus gazdasági fejlődés mellett is növekszik a szegénység*, amely

előtérbe helyezte a szociálpolitikai megközelítéseket. Sőt bizonyos értelemben már ekkor felmerültek a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos kérdések.

E jelenségekre reflektálva számos jeles közgazdász és szociológus próbált átfogó magyarázatot találni, amelyek közül ismét csak néhányat ragadunk ki, akiknek a nézeteit ugyancsak Andorka interpretálásában ismerhettük meg.

- G. Myrdal: Ázsiai dráma. Vizsgálódás a nemzetek szegénységéről.
- S. M. Miller – F. Riessman: Társadalmi osztály és szociálpolitika.
- J. Tinbergen: A jövedelemeloszlás pozitív és normatív elmélete
- J. Tinbergen: Társadalombiztosítás és egy széles körű politika gazdasági vonatkozásai
- A. B. Batchelder: A szegénység gazdaságtana
- M. Olson: Új problémák a szociálpolitikában: a társadalmi jelzőszámok és a társadalmi beszámoló jelentés értelme
- M. Mesarovic – E. Pestel: Fordulópontnál az emberiség

Érdeemes megjegyezni, hogy ezek az ismertetések 1970-71-ben jelentek meg, további több mint 20 részben hasonló, részben eltérő tematikájú ismertetéssel együtt, ami kellően illusztrálja, azt az állítást, hogy valóban „falta” a könyveket, folyóiratokat. Ne feledjük, hogy ebben az időben jött létre a Társadalomstatistikai főosztály, és érthetően rohamtempóban igyekezett a működéshez szükséges elméleti-módszertani alapokat megteremteni, miközben arról is gondoskodott, hogy a hazai szakmai világ is értesüljön arról, hogy milyen kérdések kerültek a tudományos érdeklődés homlokterébe.

A Társadalomstatistikai főosztály 1973-ban *társadalmi mobilitás* vizsgálatot végzett, és e körülmény miatt előtérbe kerültek az e tárgyban megjelent szakirodalmi művek, amelyek számos új módszertani megközelítést kínáltak a hazai vizsgálódás számára. Néhány mű ezek közül.

- G. Kleining: Strukturális és presztizsmobilitás a Német Szövetségi Köztársaságban.
- K. U. Mayer – W. Müller: Trendelemzés a mobilitáskutatásban
- K. Zagorski: Változások a társadalmi struktúrában és mobilitásban Lengyelországban
- R. Boudon: A mobilitási esélyek egyenlőtlensége
- M. Garnier – L. Hazelrigg: A társadalmi mobilitás Franciaországban más országokkal összehasonlítva.

A 70-es végén a 80-as évek elején – nemzetközi szinten is - folytatódott a társadalmi rétegződés, mobilitás és presztízs kérdései iránti érdeklődés. A korábbi vizsgálati eredményekre alapozva elméleti-módszertani összegzések készültek, és jelentős részben ezek alapozták meg a 80-as évek eleji – részben a KSH-ban, részben a MSZMP Társadalomtudományi Intézetében kezdeményezett – átfogó rétegződés vizsgálatokat.

Ebből a csokorból is érdemes néhány – Andorka Rudolf tolmácsolásában – ismertetett művet felsorolni, már csak azért is, mert ezek között szerepelnek az újabbkori, nemzetközi érvényességgel kialakított rétegződési séma (EGP séma) „atyái”, Erikson-Goldthorpe-Portocarero írásai.

- R. M. Hauser – D. L. Featherman: A rétegződés folyamata
- R. M. Hauser – D. L. Featherman: Mobilitási esélyek és változások
- J. H. Goldthorpe- K. Hope: A foglalkozások társadalmi rangsorolása
- R. E. Erikson-J. H. Goldthorpe-R. Portocarero: Társadalmi mobilitás ipari társadalmakban
- O. I. Skaratan-V. O. Rukavisnikov: A társadalmi rétegek a szocialista társadalom osztálystruktúrájában.

A *társadalmi jelzőszámok* témakörével Andorka viszonylag hosszú időn keresztül foglalkozott, hiszen – az általa korábban preferált témához, - a gazdasági, illetve társadalmi folyamatok modellezéséhez nagyon hasonló megközelítések jelentek meg a társadalmi jelenségeket komplexen kezelő jelzőszám rendszerekben is. Az ezzel kapcsolatos tudományos érdeklődés a 70-es évek elején különösen felerősödött, és változó intenzitással ugyan, de folytatódott a 80-as években, sőt a legutóbbi időszakban is jelentkeztek új kezdeményezések.

Tudományos konferenciák sorozatát szervezték meg a különböző kérdéskörök megtárgyalására, amelyekre – a hatékony eszmecsere érdekében - többnyire tanulmányköteteket állítottak össze. Andorka Rudolf, - mint e konferenciák gyakori résztvevője – sorozatban „szállította” a Szemle számára e tanulmánykötetek ismertetését, sőt az azokban megjelent nézetekkel kapcsolatosan elhangzott kritikákat is. Ily módon a hazai kutatók első kézből ismerhették meg az egyes megközelítések igényes megfogalmazását, sőt azok szakmabeli fogadtatását is.

Úgy véljük, hogy az itt bemutatott momentumok számottevő adalékot szolgáltatnak annak illusztrálásához, hogy milyen tudományos előkészületek és tapasztalatok alapján kerültek megtervezésre a korabeli társadalomstatisztikai vizsgálatok. A következőkben pedig éppen ezeknek a vizsgálatoknak, – Andorka Rudolf és szerzőtársainak - a Statisztikai Szemle számára készített írásaiból adunk összefoglalót. Érdemesnek tartottuk az itt megjelent írások néhány főbb, időtálló mondanivalóját is bemutatni.

Önálló írások

A miliő, amelyben az írások születtek

A Statisztikai Szemle szellemiségének és szerkesztési gyakorlatának illusztrálására jó példának tekinthetjük Huszár Istvánnak, a Hivatal egykori elnökének egy 1972-ben megjelent írását,² amelyet egyfajta szakmai önreflexiónak is tekinthetünk. Ebben az írásban számos gondolat mellett részletesen is bemutatja azt a „modell”, amelyet a Szemle alkalmaz az új tudományos eredmények közlésénél. Utal arra, hogy egy-egy új téma először a „Statisztikai Irodalmi Figyelő” rovatban jelenik meg, majd ugyanaz a téma, kidolgozott formában a „Módszertani Tanulmányok” rovatban, amelyhez a következőt fűzi.

„Egy összefoglaló tanulmány rendszerezetten áttekinti a világirodalmat az új téma vagy módszer vonatkozásában, értékeli a nálunk is felhasználható elemeket, a magyarországi alkalmazási lehetőségeket, esetleg már javaslatokat is tesz a magyarországi felhasználásra. Példaképpen említhetem az ebben a számban megjelent tanulmányt a társadalomstatisztikai rendszerek felépítéséről (Andorka-Illés) a környezet statisztikai megfigyelésének kérdéseit felvető tanulmányt (Drechsler, XLIX. Évf. 8-9. sz.) valamint a Bayes-módszereket bemutató tanulmányt (Theiss, XLIX. Évf. 11. sz.) Az első kettő egy-egy fontos új statisztikai kutatási témát, illetve a meglevő adatoknak rendszerbe foglalását írja le a legfrissebb külföldi törekvésekre utalva és a magyar felhasználás lehetőségeit boncolgatva, a harmadik pedig egy nagy jelentőségű új módszertani kezdeményezést mutat be.”³

² Huszár István: A statisztika tudomány és a Statisztikai Szemle. Statisztikai Szemle. 1972. sz. 344-357. old.

³ Az idézett mű 347-348. old.

Témakörök

A KSH-ban, illetve a Népeségtudományi Kutató Intézetben végzett társadalomstatistikai vizsgálatok eredményeinek többsége a Statisztika Szemlében is megjelent. Ezek tematikája – Andorka Rudolf esetében - igen változatos, ezért a könnyebb áttekinthetőség kedvéért nagyobb témacsoportokba fűzve adunk képet egy-egy területről.

A deviáns jelenségekről

A mai olvasók többségének talán már kevésbe ismert, hogy a hazai alkoholizmus vizsgálatok „bölcsőjének” a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetét tekinthetjük. E vizsgálatok a 60-as évek elején indultak, - alapvetően Vukovich György és Cseh Szombathy László munkássága révén, amelyekbe a későbbiekben Andorka Rudolf is bekapcsolódott. 1968-ban közös cikkben mutatták be a budapesti alkoholisták körében végzett vizsgálataik eredményét. (Andorka R. – Cseh-Szombathy L. – Vukovich Gy.: A budapesti alkoholisták. Statisztikai Szemle. 1968.12. sz. 1221-1239 old.)

A korábbi tapasztalatokra alapozva e kutatásokat egyre alaposabb, és módszertanilag mind gazdagabb eszköztárral igyekeztek végrehajtani. Példaértékűnek tekinthetjük azt, amikor a nagymintás, illetve a kismintás adatgyűjtések alapján, – azok módszertani egymásra építésével – Buda Bélával közösen törekedtek az összefüggések kimutatására. Andorka R. – Buda B.: Az alkoholizmus okainak kutatása. Statisztikai szemle. 1972. 12. sz. 1256-1273. old.)

Érdemes megemlíteni, hogy a kismintás vizsgálatban egyaránt használták a

- a kérdőíven alapuló interjút,
- a mélyinterjút,
- a megfigyelést,
- és a pszichológiai tesztek.

A vizsgálat alapján az alábbi módszertani következtést vonták le:

„A nagymintás vizsgálatok képet adtak az alkoholisták alapvető demográfiai és társadalmi jellemzőiről, de csak körvonalazták, hogy merre kell az alkoholizmus okait keresnünk.

A kismintás vizsgálatban alkalmazott különböző módszerekkel szerzett eredmények egymást ellenőrizve, alátámasztva és helyenként helyesbítve tárták fel az alkoholizmus okait. Ha azonban nem állnának rendelkezésünkre a hivatalos adatok és a nagymintás vizsgálatok eredményei, akkor a kismintás vizsgálat eredményei alapján csupán a kiválasztott kétszáz férfi alkoholizmusának okairól beszélhetnénk. ...Ennek alapján azt az állítást kockáztathatjuk meg, hogy a hivatalos adatok, valamint a többféle módszert alkalmazó nagymintás és kismintás vizsgálatok összekapcsolása más, hasonló társadalmi jelenségek vizsgálatában is gyümölcsöző lehet.”⁴

Manapság, amikor ismét a statisztikai adatgyűjtések elméleti-módszertani megalapozása iránti igények előtérbe kerülésének vagyunk a tanúi, megszívlelendő a statisztikus elődök módszertani alaposága, továbbá az a hozzáállásuk, hogy nem pusztán egy részletfeladatot láttak az adatgyűjtés végrehajtásában, hanem a vizsgált jelenség teljes értékű vizsgálata érdekében, - adott esetben - interdiszciplináris megközelítés alkalmazásával megpróbálták releváns választ adni a felmerült kérdésre. Ezt azért is célszerű hangsúlyozni, mert közismert, hogy a relevancia igénye alapvető követelmény a statisztikával szemben.

⁴ Andorka R. – Buda B.: Az alkoholizmus okainak kutatása. Statisztikai szemle. 1972. 12. sz. 1271. old.

Társadalmi mobilitás és presztízs vizsgálatok

A társadalmi mobilitás vizsgálatok hazai népszerűsítése, illetve e vizsgálatok elvégzése, eredményeinek publikálása alapvetően Andorka Rudolf nevéhez kötődtek. Széleskörű munkássága révén e témakörben is nemzetközi hírnévre tett szert, sőt a nemzetközi szociológiai életben hosszú ideig ő vezette az e tárgykörrel foglalkozó bizottságot. A témakör hazai „népszerűsége azzal is magyarázható, hogy – Andorka szavaival élve – „sehol a világon nem volt ennyi mobilitás felvétel, mint Magyarországon.” Kevésbé ismert, hogy korábban az 1930. és az 1949. évi népszámláláshoz mobilitási kérdéseket is kapcsoltak.

Bár nem ő, hanem Ferge Zsuzsa vezette a KSH-ban az első, „újabbkori” (1962-64. évi) mobilitás vizsgálatot, mégis e témakör a nagyszámú publikációja révén az ő nevéhez kötődnek a mobilitás vizsgálatok. Csupán a Statisztikai Szemlében 15 írása jelent meg a társadalmi mobilitással összefüggő különböző kérdésekről, 1972 és 1995 között.

Ezen írások egy része - jelentős mértékben - *a legújabb matematikai-statisztikai módszerek alkalmazását, illetve azok mobilitás vizsgálatokon való tesztelését is szolgálták.* E fejlettebb matematikai-statisztikai módszerekkel olyan összefüggések feltárása vált lehetővé, amelyeket a hagyományos kereszttáblás módszerekkel érhetően nem lehetett elérni. (Andorka R.: Mobilitás vizsgálat több változós kontingencia-elemzéssel. Statisztikai Szemle. 1986. 7. sz. 721-732. old., valamint Andorka R.: A társadalmi mobilitás változásainak log-lineáris elemzése, 1962-1983. Statisztika Szemle. 1988. 2. sz. 151-173. old.)

Andorka fontosnak tartotta a *nemzetközi összehasonlítások* elvégzését is, így például a lengyel-magyar összehasonlítás eredményeit is közreadta a folyóirat, ám részletes elemzés jelent meg a tollából a 70-es évekbeli Csehszlovákiában jellemző társadalmi mobilitásról.

Az már szinte természetes volt, hogy a hazai mobilitás vizsgálatok eredményei rendre megjelentek a lapban. Ezen írások egyikéből, amely 1995-ben jelent meg, hosszasan idézünk, részben azért, mert ebben több évtizedes tendenciákról ad értékelést, részben azért is, mert – korai halálát megelőzően – ez volt az utolsó írása, ami a Szemlében megjelent.⁵

„Az utolsó évek magyarországi átalakulásairól a mobilitási adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltozás kétségtelenül forradalmi volt és bizonyos strukturális átalakulások (például a privatizáció) is igen gyorsak voltak, az olyan mélyben zajló folyamatok, mint a társadalmi mobilitás, tulajdonképpen nem változtak meg drámai módon. Sőt, az 1992-ben megfigyelhető változások hátterében valójában már az 1980-as évtizedben mutatkozó új tendenciák felgyorsulása állt, tehát nem gyökeresen új tendenciák jelentek meg.

Hozzá kell tennem, hogy az 1945 utáni korántsem békés átalakulásra is ez jellemző: az 1962-1964. évi mobilitásfelvétel elemzése arra a meglepő következtetésre vezetett, hogy a mobilitás sok állandóságot mutatott és sok vonatkozásban alig különbözött a nyugati országok mobilitásától. Még az is feltűnő, hogy az 1960-as évek elején látott mobilitási kép új sajátosságai tulajdonképpen az 1930-as évek végétől megindult tendenciák felerősödésének eredményei voltak.

Mindezzel nem kívánom kisebbiteni a társadalmi mobilitás területén megfigyelhető lassú változások jelentőségét. A többgenerációs értelmiség és többgenerációs munkásság súlyának lassú, de folyamatos növekedése sok tekintetben meg fogja változtatni a magyar társadalom működését. Hozzá kell tennem, hogy ezek a változások abba az irányba mutatnak, hogy a

⁵ Ez utóbbi cikk egyébként 1997-ben angol nyelven is megjelent a Statisztikai Szemle különszámában. Changes in social mobility between 1973-1992. K1. p. 46-64.

magyar társadalom egyre inkább hasonlít majd a fejlett nyugat-európai, piacgazdaságon alapuló és demokratikus társadalmakhoz.

A mobilitás nemzetközi szakirodalmának a bevezetésben említett nagy kérdéseivel kapcsolatban azt az óvatos következtetést fogalmaznám meg, hogy ,

1. *a strukturális tényezők, azoknak gyorsabb, vagy lassabb változásai nagyon erősen befolyásolni látszanak a mobilitási folyamatokat:*
2. *a gazdasági és a politikai rendszer forradalmi változása a feltételezettnél kevésbé érinti a mobilitást:*
3. *az esélyegyenlőség csak nagyon kevésbé változott, tehát az „F-J-H-hipotézis”⁶ majdnem teljesen igazolódni látszik:*
4. *nem lehet kizárni, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődéssel párhuzamosan mégis nő a társadalom nyitottsága, hosszú távon – az 1930-as évek óta – a magyar társadalom is fokozatosan nyitottabbá vált a mobilitás szempontjából és bizonyos jelek arra engednek következtetni, hogy a nyitottság 1983 óta is kissé nőtt.”⁷*

Társadalmi jelzőszámok

A kezdetek

E témakör kapcsán feltétlenül ki kell térni a gazdaság- és társadalomirányítás, pontosabban a társadalmi tervezés részéről megnyilvánuló növekvő érdeklődésre. A 68-as reformszellem jegyében fokozott igény jelentkezett a társadalmi folyamatok és jelenségek társadalompolitikai eszközökkel való kezelésére, amely érthetően nem nélkülözhetette a megfelelő statisztikai jelzőszámrendszert.

Nagyon korán megfogalmazódott az a felismerés, hogy az életszínvonal szűkebb fogalmát ki kell tágítani, és ennek keretében előtérbe került a többdimenziós megközelítés. Az akkori Munkaerő és Életszínvonal Távlati tervezési Bizottság megrendelésére nagyon sok munkaanyag készült, amelyeket széleskörű vitafórumokon tárgyaltak meg.

Említettük, hogy Andorka Rudolf már pályája kezdetén is nagy érdeklődéssel fordult az ökonometriai megközelítések, illetve modellezési eljárások iránt. Az 1960-as évek végén a 70-es évek elején – a tervezéssel összefüggő törekvések keretében – a közgazdaságtudományban, illetve a gazdaságstatisztikában egyre nagyobb hangsúlyt kapott az ágazati kapcsolatok mérlege (AKM), amely matematizálás és a kvantifikálásból fakadó módszertani lehetőségeket próbálta gyakorlati célokra használni.

⁶ A bevezetőben említett kérdésfeltevés a következő volt: „igaz-e D. L. Featherman, E. L. Jones és K. M. Hauser közel húsz évvel ezelőtt megfogalmazott ún. „F-J-H-hipotézise”, miszerint a különböző országokban és korokban megfigyelt kilépési és belépési mobilitási arányszámok különböznek ugyan egymástól, de a mobilitásesély-egyenlőtlenségek minden fejlett országban, minden korszakban lényegében azonosak, ...”

⁷ Idézett mű: 118-119 old.

E törekvéseket – némi lépéshátránnyal – követte a szociológia, illetve a társadalomstatisztikai is, és ennek keretében *elindultak az első rendszerezési kísérletek*, amelyek alapvetően Andorka Rudolf nevéhez köthetők. Nem véletlen, hogy 1971-ben, - Illés Jánossal közösen - a II. Magyar AKM Konferencián mutatják be „Társadalomstatisztikai rendszerezési törekvések”⁸ címmel a kezdeti elgondolásokat.

Egy társadalmi-demográfiai modellrendszer megteremtésének az igénye lebegett a szemük előtt, és az erre vonatkozó elképzeléseket a következők szerint fogalmazták meg:

„A társadalmi folyamatok matematikai modellezésének egyik irányzata a gazdasági input-output táblákkal már korábban foglalkozó közgazdászok köréből indult ki, és abból a gyakorlati felismerésből és igényből eredt, hogy a gazdasági ágazatok termelése és a népesség között, a munkaerő és a fogyasztás révén meglévő kapcsolatokat az ágazatok közötti kapcsolatokhoz hasonlóan írják le, illetve tervezzék, előrebecsüljék. Az első ilyen kísérletek, amelyek Tinbergen és Correa nevéhez fűződnek, nagyon jellemzően az oktatási és szakképzési szükségletet kísérelték meg előrebecsülni a gazdasági ágazatok várható fejlődése alapján.

Az ilyen típusú „társadalmi-demográfiai” input-output táblákat Stone a legkülönfélébb társadalmi és népesedési folyamatokra terjesztette ki. Ezeknek az ágazati kapcsolati mérlegeknek analógiájára készült tábláknak az alapeszméje igen egyszerű: az inputokhoz hasonlóan kezelik a vizsgált népesség (a teljes népesség vagy az iskolaköteles korú népesség vagy a munkaképeskorú népesség, stb.) különböző népességek kategóriák közötti megoszlását a megfigyelési időszak elején, az outputokhoz hasonlóan ugyanennek a népességnek ugyanazon kategóriák közötti megoszlását a megfigyelési időszak végén. A tábla jobbszárnya, amelyben az ágazati kapcsolatok mérlegében a „végső kereslet” tételei szerepelnek, itt kimutatja az adott népességből valamilyen ok miatt kilépőket (meghaltakat, elvándoroltakat, nyugdíjban levőket, stb.).

Az alsó szárny pedig, amelyben az ágazati kapcsolatok mérlegében az „elsődleges ráfordítások” szerepelnek, kimutatja a népességbe újonnan belépőket (újszülötteket, bevándorlókat, munkaképes korba lépőket, stb.) Ily módon a tábla belső mátrixa a vizsgált népesség áramlását ábrázolja a különböző kategóriák között a megfigyelési időszakban.”⁹

Nagyon fontos momentumként említhető, - amely az írásban széles teret kapott, - az integrált társadalomstatisztikai rendszer kialakítására vonatkozó igény megjelenése, amelyet egyébként ekkoriban az Európai Statisztikusok Értekezlete is szorgalmazott. Külön tanulmányt érdemelne ennek kapcsán az, hogy miért nem sikerült – többszöri nekifutás után sem – kialakítani a Hivatalban az integrált társadalomstatisztikai rendszert.

Az első eredmények

Az előbbieken a kezdetekből kaptunk ízelítőt, amelynek tapasztalataira alapozva rövidesen *megjelentek az első eredmények, amelyek már egy társadalmi jelzőszám rendszer kialakítását célozták meg*. E lépés szükségszerű volt, hiszen a modellrendszer működtetéséhez nélkülözhetetlenek voltak a jól megválasztott indikátorok.

Ennek kapcsán alapvető jelentőségűnek tekinthető annak a megfogalmazása, *hogy mit várunk egy társadalmi jelzőszámrendszertől*. Andorka Rudolf Kulcsár Rózsával közös tanulmányában¹⁰ ezt a következőképpen összegezte:

⁸ Az előadás kibővített változata megjelent a Statisztikai Szemle 1972. évi 4. számában.

⁹ Az idézett mű 412-413. oldal.

¹⁰ Andorka Rudolf – Kulcsár Rózsa: Egy társadalmi jelzőszámrendszer körvonalai. Statisztikai Szemle. 1975. 5. sz. 459-478. 6. sz. 589-607. old.

- „1. lehetővé teszi a különböző társadalmi jelzőszámok használhatóságának, magyarázó elemzését a magyarországi körülmények között (mivel ugyanaz a jelzőszám, amely más országok körülményei között igen használhatónak bizonyulhat, nálunk – a fejlettség vagy a társadalmi rendszer különbségei miatt – esetleg kevésbé használható lehet):
2. lehetővé teszi annak megállapítását, hogy milyen társadalmi jelzőszámok adatbázisával rendelkezünk már ma is, és milyen társadalmi jelzőszámokhoz kellene további adatbázist teremteni:
3. lehetővé teszi a különböző statisztikai szakágak által alkalmazott egyes fogalmak és osztályozások egységességének, illetve eltéréseinek a kimutatását:
4. bemutathatja, hogy egy társadalmi jelzőszámrendszer segítségével milyen összegező leírást lehet nyújtani a magyar társadalmi folyamatokról és jelenségekről, így alapját képezheti a rendszeres ilyen természetű adatközlés módszertani megvitatásának.”¹¹

Nagyon tanulságosak és sajnós aktualitásukat ma sem veszítették el a hosszabb lélegzetű tanulmány záró következtetései, annak is elsősorban a *módszertani anomáliákat bemutató része*, amely alapján joggal lehet feltenni a kérdést, hogy vajon milyen okok járultak ahhoz, hogy a több mint harminc éve feltárt problémák ma is szinte változatlan erővel fennállnak.

„ A bemutatott társadalmi jelzőszámok alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a különböző társadalmi jelenségek és folyamatok statisztikai megfigyelésénél *alkalmazott osztályozások nem egységesek*. Különösképpen heterogének a társadalmi helyzet különböző osztályozásai, amelyeket a népesedéssziszatika, a népszámlálások, a jövedelemstatisztika (amely többféle osztályozást is alkalmaz) használnak.

Bár kétségtelen, hogy különböző jelenségek statisztikai kimutatásánál különböző osztályozások alkalmazása lehet indokolt, mégis célszerű, hogy a különböző osztályozások egymással összeilleszthetők legyenek, az egyikből a másikba át lehessen „lépni”. Ehhez az osztályozások bizonyos egységesítése lenne szükséges.

A társadalmi osztály és réteg szerint differenciált adatok kimutatása felveti az *újfajta adatforrás szükségességének* a kérdését...Ezeket a mikrocenzusokhoz hasonlóan reprezentatív, annál kisebb, de részletesebb *folyamatos lakossági adatfelvételi rendszerből kaphatnánk meg*. Ha egy ilyen folyamatos felvételsorozat egyes részfelvételeiben egy-egy háztartásra, személyre vonatkozóan kapott adatokat összekapcsolhatjuk, kiváló adatbázist kapunk egyrészt a társadalmi jelenségek közötti kapcsolatok differenciált kimutatására, másrészt a folyamatok időbeli alakulásának elemzésére.”¹²

Csak a statisztikatörténeti hűség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy ezek az elképzelések a 2000-es évek első felében ismét megfogalmazódtak, ám semmi sem lett belőlük.

Bekapcsolódás a nemzetközi vérkeringésbe

Végül a *társadalmi jelzőszámok nemzetközi vetületben való megjelenésére* is érdemes kitérni, amely – Andorka Rudolf tollából - a KGST keretein belüli munkálatokról ad képet. Előre kell bocsátani, hogy a KGST-n belül - a társadalmi jelzőszámrendszer kialakítását koordináló munkáknak - a magyar KSH volt a felelőse, és a módszertani összehangolást célzó konferenciák helyszíne is a magyar KSH volt.

Andorka Rudolf akkori összegzése a munkálatokról akár a mai EUROSTAT-nak is hasznára lehetne és tanulságul szolgálhatna. A feladat ugyanis nem volt egyszerű, amit az is bizonyít, hogy a társadalmi jelzőszámok nemzetközi összehasonlítása, ezen belül is a kulcs változók

¹¹ Az idézett mű 459. old.

¹² Az idézett mű 605. old.

(core variables) és fogalmak egységesítése már hosszabb ideje szerepel az EUROSTAT programjában, ám az eredmények nagyon nehezen érnek be.

Nézzük ezek után a korabeli helyzetképet, amely tömören a következő volt:

„1972-73-ban a Központi Statisztika Hivatal felmérte, hogy a tagországok milyen társadalomstatisztikai mutatókat, fogalmakat és osztályozásokat használnak, milyen adatfelvételeket (például családi jövedelem, társadalmi mobilitás, időmérleg) végeznek. A kérdőíves tapasztalatcsere eredményeiről készített „Tájékoztató” megállapította, hogy a tagországok sokoldalú tevékenységet folytatnak a társadalomstatisztika területén, de módszereik, fogalmaik és osztályozásaik nagyon változatosak.

Ezen adatbázis alapján fokozatosan ki lehetne építeni egy társadalomstatisztikai rendszert, de kívánatos lenne a kölcsönös tapasztalatcsere intézményesítése, mert ezen az úton nemcsak a többi ország tapasztalatait lehetne minden egyes országban hasznosítani, hanem előre lehetne lépni a módszerek, mutatók, fogalmak és osztályozások egységesítése irányába is.

Ez hasznos lenne az egyes országok tervezése számára, továbbá abban a vonatkozásban is, hogy az EGB Európai Statisztikusok Értekezlete keretében végzett hasonló jellegű munkák céljaira is össze lehetne egyeztetni a szocialista országok véleményét.

A tapasztalatcsere eredményeinek a figyelembevételével a KGST Statisztikai Állandó Bizottságban részt vevő magyar delegáció kidolgozta és egy Budapesten rendezett tudományos szeminárium 1974-ben megvitatta „A társadalomstatisztikai jelzőszámok rendszere kidolgozásának alapvető irányai” c. anyagot. Ez két részből áll: az elvi kérdések tárgyalásából és a javasolt jelzőszámok leírásából

Ez az anyag a társadalomstatisztikai jelzőszámok rendszerének célját úgy fogalmazza meg, hogy az összefoglaló és rendszerezett statisztikai információt nyújt a társadalmi életnek, az életkörülményeknek, életszínvonalnak és életmódnak olyan jelenségeiről, amelyek nem függenek össze közvetlenül a termeléssel, elosztással, beruházással stb., tehát a gazdaságstatisztika megfigyelési területeivel. Az eddigi társadalomstatisztikai munkához képest, amely többek között a KGST Statisztikai Állandó Bizottság keretében is folyt, *ez a megközelítés a rendszer jellege miatt jelent újdonságot*. Ez azt jelenti, hogy

1. *a társadalomstatisztikai rendszer perspektivikusan kiterjed a társadalmi jelenségek minden fontos területére;*
2. *az egész rendszerben egységes fogalmakat és osztályozásokat alkalmaz;*
3. *kimutatja a rendszer egyes részei, jelzőszámai közötti kapcsolatokat, vagyis a társadalmi jelenségek közötti összefüggéseket.*¹³

Időmérleg – életmód

A témakör kapcsán érdemes utalni – a Keleti Károly szellemi örökségét felvállaló – korabeli társadalomstatisztika társadalompolitikai és hivatali beágyazódására, illetve e beágyazódás változására.

1976-1977-ben került végrehajtásra a KSH-ban a második nagymintás időmérleg-életmód vizsgálat, az elsőre 1963-ban került sor. Ennek kapcsán – a mobilitás vizsgálatokhoz hasonlóan – e területen is már korábban nemzetközi hírnévre tett szert a Hivatal, sőt az első nemzetközi időmérleg vizsgálatot is magyar társadalomtudós, Szalai Sándor vezette.

¹³ Az idézett mű 256-257. oldal.

Már a vizsgálat idején is olyan politikai viszonyok voltak, amelyek nem kedveztek az empirikus vizsgálatoknak. A Hivatal akkori elnöke tagja volt a „politikai keményvonalnak”, ennek következtében számos olyan „szakmai intézkedés” kapcsolódik a nevéhez, amely nem tett jót a statisztikának. Így például, - az elnök komoly mérvű közreműködése mellett, - párthatározat született arra vonatkozóan, hogy a milyen osztály-és rétegződési sémát kell a vizsgálatok kapcsán használni. Ezen intézkedések között szerepelt – az időmérleg vizsgálatot végző - Társadalomstatisztikai főosztály feloszlása is, 1978-ban. A „megüzent” indok úgy szólt, hogy már nincs szükség azokra a vizsgálatokra, amelyeket a főosztály végez. Különösen azokra nincs szükség, amelyek a társadalmi osztály –és réteg különbségek bemutatását célozták, tekintve, hogy „az egységesülő társadalomban az osztály –és réteggülönbségek fokozatosan elhalnak.”

E körülmény jelentősen megnehezítette az eredmények publikálását, amelyre mi sem jellemzőbb, mint hogy a KSH következő elnöke is bizonytalankodott, hogy érdemes-e az adatokat közreadni. Alapvető érve az volt, hogy az adatok elavultak, és hogy gyorsan csináljunk egy másik adatfelvételt.

Ilyen körülmények között különösen „jól jött”, hogy a Statisztikai Szemle – 1980-ban - felvállalta az Andorka Rudolf és Falussy Béla által összeállított eredmények közzétételét. Kétségtelen, hogy a cenzorok és a „hivatalosság” ellenérzéseinek az enyhítése érdekében célszerű volt Marx és Engels idézetekkel kezdeni az írást, megerősítve I. V. Besztusev-Lada, korabeli szovjet tudós munkájából való idézettel.

E tömör társadalmpolitikai korképet is figyelem véve nézzük, hogy a szerzők tolmácsolásában milyen társadalomkép bontakozik ki az - 1963. és az 1976-1977. évi - vizsgálatok eredményei alapján.

„Az életmód társadalmi különbségei egyes vonatkozásokban nőttek, más vonatkozásban a homegenizálódás jeleit látjuk. Megnőttek a munkával kapcsolatos „kötött” idő különbségei, mert az lényegesen nagyobb mértékben rövidült az értelmiség körében, mint a nem mezőgazdasági munkások között, és különösképpen a mezőgazdasági fizikaiak között: általában szétnyílt a városi és falusi népesség közötti különbség e tekintetben.

Ennek oka főképpen a falun lakó munkások intenzív munkavégzése a háztáji és kisegítő gazdaságokban. Elég lényegesen különbözik azonban a főfoglalkozású munkahelyen töltött idő is.

A televízió műsorainak minden osztályban és rétegben közel hasonló gyakoriságú és időtartamú nézése viszont kétségtelenül a kulturális homogenizálódás és az életmód hasonlóbba válása irányában hat.

A nők és férfiak közötti különbség a kötött idő hossza tekintetében alig változott, bár a háztartási munka elosztása az azonos társadalmi csoportba tartozó férfiak és nők között kevésbé egyenlőtlené vált. A nők gazdasági aktivitásának növekedése és a mezőgazdaságban dolgozó nők foglalkozásában mutatkozó szezonálitás csökkenése azonban a nőkre jutó munkaterhet növelte.

Számos vitathatatlanul kedvező változás mellett kétségtelen, hogy a magyar társadalom felnőtt tagjainak időmérlegében igen nagy (bár szintén csökkenő) részt foglal el a munkatevékenységek által lekötött idő. Ezért valószínű, hogy egy ma végzett nemzetközi összehasonlítás az 1965. évihez¹⁴ hasonlóan azt mutatná ki, hogy a magyar társadalom tagjainak munkával töltött ideje más hasonló fejlettségű országokhoz viszonyítva

¹⁴ Ekkor került sor a Szalai Sándor vezette nemzetközi összehasonlításra.

meglehetősen hosszú. Tisztában kell azonban azzal is lenni, hogy gazdasági fejlődésünk és életszínvonalunk emelkedése az elmúlt időszakban jelentős mértékben abból származott, hogy a magyar társadalomtagjai ilyen viszonylag jelentős munkaterhet vállaltak.”¹⁵

Mindehhez csupán még annyit érdemes hozzáfűzni, hogy a későbbi években sor került a nemzetközi összehasonlításokra¹⁶ is, amelyek eredményei a Statisztikai Szemlében is megjelentek. Ezekből ténszerűen is kiderült, hogy a magyar társadalom életmódja valóban munka-centrikus, és az egyes társadalmi csoportok közötti - nemzetközi mércével nézve - viszonylag alacsonyabb jövedelmi különbségek mögött a munkaterhelésben meglévő nagyfokú társadalmi különbségek húzódtak meg.

Statisztikatörténeti elemzések

Már a korábbiakban említésre került Andorka sokirányú érdeklődése, és ezek közé tartozott a társadalomtörténet, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó statisztikatörténet is. Aktív résztvevője volt a statisztikatörténeti konferenciáknak, ahol többnyire valamilyen fontos tanulságot szolgáló témáról tartott előadást. Az MKT Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoportjának 1983-ban - Kaposvárott - rendezett konferenciájára két nagyon alapos és időtálló írást küldött be, amelyekről részletesebben is idézünk.

A válság statisztikája

Az egyik dolgozat „Társadalomstatisztika az 1930-as években”¹⁷ címmel alapvetően a nagy gazdasági világválság társadalmi hatásait igyekezett nyomon követni a társadalomstatisztika eszközeivel.

A mai, hasonló méretű világválság közepette különösen aktuális ez a munka nemcsak ténszerűségével, hanem a benne megformálódó szellemiségét tekintve is, amellyel megközelítette a kor problémáit, illetve ahogy kereste az azok kibontásához szükséges statisztikai eszközöket és módszereket.

Ám ez esetben is célszerű a szerző tolmácsolásában képet kapni a vizsgálat céljairól és annak eredményéről.

„Az 1930-as évek nagy gazdasági válsága és az évtized végéig elhúzódó rossz gazdasági konjunktúra idején művelt társadalomstatisztika bemutatásakor két kérdésre kísérlek meg választ keresni:

1. *milyen társadalmi hatásai voltak a gazdasági válságnak és stagnálásnak?*
2. *hogyan mérte a hivatalos statisztikai szolgálat és a Magyar Gazdaságkutató Intézet a válság társadalmi hatásait: elemzéseik milyen következtetéseket vontak le?”¹⁸*

¹⁵ Az idézett mű 969. oldal.

¹⁶ Andorka R.- I. Niemi – Harcsa I.:Az időfelhasználás Magyarországon és Finnországban. Statisztikai Szemle.1984. 6. sz. 621-637. old.

¹⁷ Andorka Rudolf: Társadalomstatisztika az 1930-as években. Statisztikai Szemle. 1984. 4. sz. 397-413. old.

¹⁸ Az idézett mű 397. oldal.

Úgy vélem, hogy kommentálás nélkül is megállják a helyüket a szerzőnek – a nagyon alapos feldolgozáson, beleértve saját számításokon alapuló – következtetései, amelyek a következők:

„Áttekintve a nagy gazdasági válság időszakának társadalomstatistikai adatait és elemzéseit, levonhatjuk azt a következtetést, hogy a gazdasági visszaesés alapján rázta meg a magyar társadalmat, a válság hatásai a társadalmi élet legkülönbözőbb területein éreztették erősen negatív hatásukat. Azt a feltevést is megkockáztathatjuk, hogy ezek a másodlagos társadalmi hatások hosszú távon súlyosabb következményekkel jártak, mint a termelés visszaesése. Ebben annak is szerepe volt, hogy az akkori kormányzat legfeljebb tüneti kezeléssel próbálkozott – amilyen például a fővárosi ingyénékeztetés magában véve igen dicséretes kiterjesztése – de alapvető társadalmi reformokra nem vállalkozott.

Ebben a tanulmányban megkísérlem bemutatni, hogy a korabeli társadalomstatistikai adatok alapján a válság hatásainak jelentős részét jól fel lehet mérni. Az adatok rendelkezésre álltak, de a korabeli elemzések, amelyek főleg a Központi statisztikai Hivatalban készültek, korántsem használták ki ezt az adatbőséget, ritkán foglalkoztak alaposan a válság társadalmi következményeivel.

Jellemző az is, hogy a jelen dolgozatban bemutatott korabeli tanulmányok legnagyobb része a Magyar statisztikai Szemle 1938. évi 4. számában jelent meg, amely összefoglaló képet kívánt adni az első világháború vége óta eltelt két évtized gazdasági és társadalmi folyamatairól, és így szükségszerűen, de csak mellékesen foglalkozott a válság időszakával is. Tiszteletreméltó kivételek természetesen voltak, mint Kovács Norbert elemzése a reprezentatív munkabér-statisztika alapján, Hacker Ervin tanulmány a bűnözés alakulásáról és különösen Széll Tivadar munkája az öngyilkosságokról.

A Fővárosi statisztikai Hivatal, úgy látszik, valamivel bátrabban és élesebb szemmel nyúlt az alapvető problémákhoz, mint a Központi Statisztikai Hivatal. Végül is a Magyar gazdaságkutató Intézet, tehát egy nem a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó kutatóintézet, amely elsősorban nem is a társadalmi problémák vizsgálatát, hanem a konjunktúraelemzést tűzte ki célul, vizsgálta meg az akkori magyar társadalom legégetőbb problémáinak egynémelyikét, például a családi jövedelem színvonalát, a mezőgazdasági munkások és törpebirtokosok részleges munkanélküliségét, stb.”¹⁹

Keleti Károly szellemiségének a felvállalása

Köztudott, hogy Keleti Károly a gazdaságstatisztika és a társadalomstatisztika megszervezésében is nagyot alkotott. Andorka Rudolfnak „A társadalomstatisztika kezdetei Keleti Károly munkásságában” című írása²⁰ egyrészt áttekinti e hatalmas vállalkozás fontosabb lépcsőfokait, ám az írás e mellett elsősorban Keleti Károly szellemiségének a bemutatását is fontosnak tartotta. Fontos momentumnak tekinthetjük az írás megjelenésének az időpontját, 1983-at, ugyanis ebben az évben távozott el a Hivaltól a Közgazdaságtudományi Egyetemre. Kedvező lehetőséggel kecsegtették, előbb tanszékvezető lett, majd közel két cikluson keresztül az egyetem rektora volt.

Távozását tehát alapvetően ez motiválta, azonban – mint mondta - mindebben szerepet játszott az is, hogy a szakmai függetlenség és az ezzel együtt járó kritikai szellem számára olyan fontos volt, hogy azt a hivatali vezetőkkel való konfliktus árán is felvállalta, ám ezek a viták érthetően egy idő után felmorzszolták a tűrőképességét.

¹⁹ Az idézett mű 411-412. oldal.

²⁰ Andorka Rudolf: A társadalomstatisztika kezdetei Keleti Károly munkásságában. Statisztikai szemle. 1983. 10. sz. 1059-1069. old.

Az írás születési körülményei után érdemes idézni, akár hitvallásnak is tekinthető összegző sorait.

„Keleti Károly tehát korának gyermeke volt, de a kiegyezéskori Magyarországon elfogadottnak tekintett politikai és társadalmi nézetek spektrumának haladó szárnyán helyezkedett el. Ez a tény szükségszerűen meghatározta az általa több két évtizeden keresztül vezetett magyar statisztikai szolgálat tevékenységét, és hozzájárult ahhoz, hogy az országos statisztikai hivatal ebben az időszakban korszerűen, magas színvonalon és gazdasági-társadalmi problémák iránti érzékenységgel dolgozott, sőt időnként a fennálló viszonyok lényeges bírálatáig jutott el.

Ezért Keleti Károly tudományos munkái – az általa szervezett adatgyűjtéseken és közléseken túlmenően – az 1860-as és 1870-es évek magyar társadalmának megismeréséhez fontos forrást jelentenek számunkra. Elsősorban a „Hazánk és népe” c. művével valójában új műfajt teremtett: egyesítette a korábbi statisztikai gyűjteményeknek és leírásoknak (mint Fényes Elek munkáinak) és a társadalmi-politikai viszonyokat elemző és bíráló műveknek módszereit, megközelítését. Ezzel kétségtelenül olyan hagyományt teremtett a magyar statisztikai szolgálatban, amelyet később más kiemelkedő tudós statisztikusok folytattak.”²¹

Ezt máig fontos üzenetnek tekinthetjük, amelynek aktualitása most is jelen van, hiszen időről időre hullámszik az a felfogás, hogy elemző, komoly módszertani tevékenységet végző hivatalra, vagy csupán adatgyártó hivatalra van-e szükség.

²¹ Az idézett mű 1068-1069 oldal.